

היכל משלהן / שרה פריזלנד בן ארזה

זה שש עשרה שנה מתקיימת בירושלים בשקט, בצניעות ובגבולות ההלכה, תפילת שבת נשית. מעט על החוויות והדילמות שמלוות את אלו המשמיעות את קולן בתפילה במחיצת נשים בלבד

בילדותי צפינו, הבנות, בשמחת תורתם של הגברים המקיפים את הבימה, חובקים בזרועותיהם את התורה. שמחו עינינו וכמה לבנו היוצא לשם. בנערותי כבר הורשו נשים בבתי כנסת אחדים לרקוד אף הן את ריקודן בשמחתה של תורה, עדיין ללא מגע של ממש בספרים. קודש הם לגברים, ולנו אין רשות לגעת בהם אלא לראותם בלבד. מאוחר יותר, היו (גברים? רבנים? ממסדים?) שהסכימו להעביר ספרי תורה אל מעבר למחיצה, כך שגם הנשים תוכלנה לרקוד עמם. בשנים האחרונות יש נשים אורתודוקסיות המתקבצות לקריאה בתורה באולם נפרד. כך הן מבטאות את הברית המחודשת והמתרחבת שזכו נשות דורנו לכרות עם לימוד התורה ועם נותנה. ועדיין, אפילו נשים אלן תחזורנה אל עזרתן ואל מעמדן הפסיבי בבית הכנסת לאחר החג. הן תמתנה שם עד שתקרא להן אסתר להשמיע קולן בקריאה בה בימי הפורים. ומה בינתיים? ומה בשאר שבתות השנה?

מסורת נשית

אבי ז"ל היה בעל קורא מצוין. אף אחי, שייבדל לחיים ארוכים, משמש כבעל קורא. למרות העניין הרב שלי בלשון העברית ובמוסיקה היהודית המקורית לא הועברה מסורת הקריאה בטעמי המקרא אליי. היה ברור לי שאף בני ובנותיי ינחלו את מסורת הקריאה העוברת במשפחה. לאישי ולי היה ידוע באיזו מסגרת קהילתית יעלה בננו לתורה. רצינו שאף בנותינו יבטאו את הקשר שלהן לתורה באמצעות קריאה בה, אך עם זאת ידענו כי לא נסתפק בארגון חד-פעמי של קבוצת חברות ובנות משפחה סביב ספר תורה. כאנשים הלכתיים לא רצינו לקיים טקס חד-פעמי, בדומה לעלייה לתורה או להנחת תפילין של בנים חילונים. אירוע הכניסה למצוות אינו אמור לחרוג מנוף חייהן של הבנות. גילינו את קבוצת התפילה לנשים 'שירת שרה' (על שם שרה דוקר ז"ל שנרצחה בפיגוע באוטובוס), הפועלת בצנעה כבר שנים, ומאז – זהו מקום תפילתי. קבוצת 'שירת שרה' הוקמה בשבת כלה של אחת מחברותיה של שרה ז"ל לפני כשש עשרה שנים. ברוב שנות קיומה מתקיימות התפילות בבית המדרש של מכון 'פרדס' בתלפיות שבירושלים. מדי חמש-שש שבתות מתכנסות נשים בלבד לתפילות שחרית ומוסף של שבת ולקריאה בתורה בספר תורה. במסגרת התפילות ניתן מקום חשוב לדברי התורה. בקבוצה משתתפות כמה עשרות נשים. בעוד שמקימות הקבוצה היו כולן נשים צעירות ובחורות אנגלו-סקסיות, הרי שהיום רוב המשתתפות הן ישראליות. ניתן לפגוש בה סבתות לצד נכדותיהן. האווירה הרגישה והלא-היררכית המאפיינת את הקבוצה מתבטאת הן בדרך קבלת ההחלטות, הן בצורת הישיבה ה'ספרדית' שאימצנו לעצמנו והן בפיזור מגוון התפקידים וחלוקת האחריות בין כמה שיותר מתפללות – צעירות ומבוגרות, ותיקות וחדשות.

בתפילה משתתפות בקביעות נשים המחויבות אליה, נשים ונערות המכינות את הקריאות, את ההפטרות ואת דברי התורה, ואף נשים המארגנות את ה'קידוש' שלאחר התפילה. מסגרת זו משמעותית גם עבור נשים שאינן פוקדות את המקום בקביעות. לעתים זכותו לנו לציין במחיצתן של אורחות נקודת מפנה משמעותית בחייהן: יש הבאות להתפלל אצלנו רק בשבת הכלה שלהן או בשמחת בת-מצווה, ויש הרואות כי טוב ונשארות.

כאשר בת המצווה קוראת בתורה, יכולים אביה ואחיה לעמוד מאחורי מחיצה זמנית בשעת קריאת התורה בלבד, להקשיב לה, לזרוק סוכריות ולרוות נחת (לאחר שכבר התפללו במקום אחר). מאישי שמעתי כי לחוויה זו עשוי להיות ערך חיובי. גברים שהתנסו בה עשויים אולי להיות אמפתיים יותר כלפי היושבות מאחורי המחיצה תדיר.

מרגש אותי במיוחד להתבונן בילדות שבחבורה שלנו. אלו גדלות כבר לתוך עולם שונה. הילדות הצעירות רואות את מקומן בתפילותינו כדבר טבעי. נופל בחלקן הכבוד לפתוח את הארון ולסוגרו בהוצאת ספר התורה ובהכנסתו; ללוות את הספר, כאשר מקיפים בו את הקהל; הן שרות "אנעים זמירות" בסוף התפילה; התחושה שהן חלק מן הקהילה הביאה אחדות מהן לדרוש בתורה אף קודם שהגיעו למצוות; בשמחת תורה משתתפות התינוקות והפעוטות בעליית 'כל הנערות', ומי שבגרו קצת יותר זכות לעלות לתורה ולקרוא את פסוקי 'וזאת הברכה' מספר תורה אמיתי.

מגיל צעיר הן שומעות את גווילי הקלף המזמינים אותן לקרוא בהם בנעימת הטעמים. מגיל צעיר עולות באוזניהן מלות התפילה בקול אמותיהן ובנעימה המסורתית. הן יודעות כי ביום מן הימים ישלח אותן ציבור הנשים אל העמוד, וכאמותיהן אף הן תעבורנה לפני התיבה בנעימת 'נוסח' הדורות.

אוירה שונה

במרחק לא רב מאתנו נערכות תפילותיה של קהילת 'שירה חדשה', המציעה מענה שונה למקומה של האישה בתוך המבנה הקיים של בית כנסת, מבנה המחזיק בתוכו גברים ונשים. שם נשמרת התפילה כצורתה, אלא שמעמדן של הנשים – הן כקהל הן כשליחותיו – פעיל יותר מן המקובל בבתי הכנסת האורתודוקסיים. יש שיטענו כי המחיר שקהילה כזאת משלמת הוא ויתור מסוים על גדרי צניעות. אף קבוצת התפילה שלנו, ודומותיה שהתרבו לאחרונה, מבקשות לאפשר לנשים לשמש בתפקידים ציבוריים בבית הכנסת, תפקידים שמהם היו מודרות במשך הדורות. ואולם, קהילות אלו מתעקשות גם לשמר את גדרי הצניעות (ואף יוצרות מצבים שבהם הם נשמרים טוב יותר מאשר בכל בית כנסת אחר). המחיר שאנו משלמות הוא הפרדה פיזית בין מקום התפילה של הנשים למקום התפילה של אישיהן, אבותיהן ובניהן, וכן דחיקתן בתוך מגבלות הלכתיות הנובעות מהפרדה זו. לפי ההלכה עשר נשים אינן מוגדרות כמניין, ומתוך כך נגזרים הבדלים בין התפילה שלנו לבין התפילה המתקיימת בכל ציבור אורתודוקסי אחר. קיימת זיקה בין הפתרון שמציעה קהילת 'שירה חדשה' לשאלת מקומה של האישה בבית הכנסת האורתודוקסי לבין הפמיניזם הליברלי, המבקש לפתוח את מרב האפשרויות של הנשים לשמש בתפקידים שהיו בעבר נחלתם של גברים בלבד. שם מבקשים לפתוח כל תפקיד בפני נשים, תוך הישמעות למגבלות ההלכתיות שבהן עומדים חברי הקהילה. לעומת זאת, המעשה שעושה קבוצת 'שירת שרה' הולם אולי יותר את הזרם הרדיקלי של הפמיניזם, זה התר אחר 'הקול הנשי'. שכן מסגרת זו, המיוחדת לנשים בלבד, מאפשרת היווצרותה של אוירה שונה. אמנם לא החיפוש אחר הקול השונה הוא שהניע אותנו; מראש ביקשנו רק להתפלל יחד שלא מאחורי מחיצה בתפקיד משני, ועם זאת שלא לפגוע בגדרי צניעות.

לא ביקשנו לחדש דבר במסגרת התפילה. פנייתנו אל נוסח התפילה שמרנית מיסודה. ואולם, משסירבה התפילה ההלכתית להיאמר על ידינו, כדרך שהיא נאמרת בשאר בתי כנסיות, נשתנה אצלנו במידת-מה הנוסח שלה: אין אנו אומרות 'דברים שבקדושה': קדיש, קדושה ו'ברכו'.

להלן אדגים את התמודדותנו היצירתית עם אילוצים אלו:

- איננו מברכות את ברכות התורה. את הפתרונות ההלכתיים הרדיקליים, המאפשרים לברך ברכות אלו בתנאים מסוימים, לא אימצנו. בחרנו להשתמש בתחליפים שמעמדם ההלכתי אינו מעורר כל בעיה. כך, במקום הברכה בתורה תחילה אנו מקדימות לקריאה קטע מברכת 'אהבה': "אבינו אב הרחמן... ותן בלבנו בינה להבין ולהשכיל לשמוע ללמוד וללמד לשמור לעשות ולקיים את כל דברי תלמוד תורתך באהבה", ולאחר הקריאה אומרת העולה את הפסוק "תורת ה' תמימה משיבת נפש...", ואת הבקשה הנאמרת בסיום מסכת: "יהי רצון מלפניך שתהא תורתך אומנותנו לעולם הזה ותהא עמנו לעולם הבא".

- מאחר שאיננו אומרות קדושה, אנו ממירות את חזרת הש"ץ בשירה משותפת של שירים מהתפילה.

- בבתי כנסת רבים אומרות אבלות קדיש מעזרתן. כיוון שאנו איננו מוגדרות הלכתית כמניין, נמנעת מאיתנו אפשרות זו. מצאנו מתכונת מודולרית של תחליף לקדיש, שבה באים לידי ביטוי תכנון של המעמד אף שאינו נחשב הלכתית כקדיש. מן הקדיש המקובל אימצנו את דגם המְעָנָה בין האבל לחבריו, המאפשר לקהילה לסעוד את אבליה.

דווקא מְצָרִיה של ההלכה הם השולחים אותנו להתבוננות פנימה, ומתוכה נפתחים בפנינו מרחבים חדשים של יצירתיות.

בין שני העולמות

התפילות אינן מתקיימות מדי שבת. תפילתנו אינה מחליפה את בית הכנסת הקיים, והזיקות הקהילתיות והמשפחתיות של המתפללות לשאר בתי הכנסת נשמרות בשאר השבתות.

במובן זה יש במסגרת שלנו מעין פשרה. אנו מודעות לכך שגם מבחינת המעמד ההלכתי של המעשה שלנו יש בו מן הפשרה. אחת המתפללות אמרה לי: "ביתר השבתות אני מתפללת בבית-כנסת רגיל. שם אינני שותפה לחוויית ציבור מתפלל. אותה תפילה, שלפי ההלכה הפורמלית היא תפילת ציבור, עבורי היא תפילת יחיד; ואילו בתפילת הנשים, שאינה נתפסת על ידי ההלכה כתפילה בציבור, אני מרגישה יותר את חוויית התפילה בציבור. בתפילת הנשים אני הציבור. שם יורגש חסרוני".

אנו קרועות בין התחושה הראשונית שלנו, שאנו עובדות את ה' כציבור, לבין האופן שבו אנו נתפסות בעיני ההלכה – כ'לא ציבור'. קרע זה יוצר את הפתרון החלקי שהוא מנת חלקנו היום. הפתרון שלנו מנסה לשאת הפכים ולבטא בו-זמנית את שאיפותינו לעבודת ה' כנה, את נאמנותנו להלכה כפי שהיא היום, ועם זאת את מצבנו בעולם כנשים עצמאיות, שאינן מסופחות לגברים כגורם משני בהקשרים אחרים. שכן המשתתפות בתפילה שלנו מתפקדות בחברה בחיי היום-יום באופן עצמאי בתחומים שונים: יש בהן חוקרות ורופאות, עורכות דין ומרצות ליהדות, ועוד נשים התורמות לחברה בתפקידים משמעותיים אחרים. הסבילות הנגזרת עליהן מאחורי המחיצה בבתי הכנסת הרגילים זועקת את זעקתה.

ראוי לציין כי ניסיונות ליהנות משני העולמות – הן מן ההקפדה על הפרדה לשם צניעות והן מן הזיקה לקהילה 'טבעית', בצמוד לבית כנסת שבו מתפללים גברים – נעשו כבר בקהילת יידיה, ואלו מתרבים לאחרונה במספר בתי כנסת שונים בדרום ירושלים, שבהם אחת למספר שבתות נשים פורשות מעזרתן ומקיימות קריאה בתורה ולעתים גם תפילת מוסף בחדר סמוך. ידוע לי כי גם במקומות נוספים בארץ קיימות קבוצות כאלה.

בבחירתנו שלנו, שלא לקיים זיקה לכל קהילה אחרת, אנו אוטונומיות לחלוטין. אנו לומדות את ההלכות הרלוונטיות לדילמות שלנו ואף פונות ליעוץ הלכתי מתלמידי חכמים לגבי דרכנו, אך איננו זקוקות לשום ממסד חיצוני ש'אפשר' לנו לרקוד עם ספר תורה או לקרוא בו בשמחת תורה; איננו מקיימות דיונים עם שום ציבור גברי כדי ש'יתיר' לנו לקדש על היין בתום התפילה או לקרוא מגילה. משאלתנו לעמוד לפני אבינו שבשמים בתפילה ובתורה מתוך מחויבות להלכה אינה מוטרדת בהתחככות ובהתחבטות נוכח סמכויות וממסדים חברתיים שמחוצה לנו.

לא תמיד ננצל את האפשרויות ההלכתיות הפתוחות לפנינו. כשאפשרויות אלו מאיימות על חלק מן הנשים, אנו מעדיפות את ההתחשבות ברצונותיהן על מיצויו של המותר. כפי שהזכרתי, החלטנו שלא נברך בתורה אף שרבנים אורתודוקסים אחדים התירו אמירת ברכת התורה של השחר בתנאים מסוימים לפני הקריאה בה. בדיונים מסוימים העדיפו נשים רדיקליות שתתקבל עמדה שמרנית יותר מהעמדה שלהן עצמן. הן הבינו כי אין מדובר כאן בשאלה הצרה של ביטוין העצמי, אלא בטובת המעשה המשמעותי שהן משתתפות בו. היה להן חשוב שהקבוצה תכיל בנוחות גם נשים שמרניות מהן. אנו מודעות לכך שאנו נוטלות חלק בתהליך פנימי ואיטי, המצריך סבלנות ומתינות.

ומה בכל זאת אומרים הרבנים?

קבוצת 'שירת שרה' פעלה כל השנים ללא פרסום, בשקט ובצניעות. לפני כשמונה שנים יצא בהוצאת מת"ן הספר 'בת מצווה' בעריכתי. בין היתר ראיתי לנכון להעלות את האפשרות של ציון כניסת הבת למצוות בקריאה בתורה, כדי לבטא את הקשר המתחדש של האישה היהודייה בדורנו לתורה. התפילה והקריאה בתורה במחיצת נשים בלבד היא אפשרות של ביטוי דתי-ציבורי שמנטרלות ממנו בעיות הקשורות לקול אישה ולחוסר צניעות העלולות להתעורר בכל בית כנסת אחר. בנקודה זו נראה לי שהגיעה העת להעלות את המעשה שנעשה ב'שירת שרה' לפני הרבים. הוספתי לספר 'בת מצווה' נספח שבו הבאתי את תגובותיהם של רבנים שבפניהם הצגתי את המעשה שאנו עושות.

התגובה המרכזית שקיבלתי הייתה הימנעות מתגובה; ארבעים ושניים מתוך חמישים הרבנים שפניתי אליהם בחרו שלא להגיב, כולל רבנים מרכזיים מן הציונות הדתית... מתוך שמונה התגובות שקיבלתי – חציין צידדו במעשה שלנו, וחציין התנגדו לו. יש לציין כי רק אחד מהמתנגדים (הרב רזיאל) ביטא את התנגדותו בנימוקים הלכתיים (שנדונים בספר בתגובה אליו). בבסיס נימוקיהם של שלושת הרבנים האחרים: הרב 'אריאל, הרב ש' אבינר והרב א' ליכטנשטיין, עמדו שיקולים מטא-הלכתיים ציבוריים, כגון החשש מנתק בין הנשים לכלל הקהילה (הרב ליכטנשטיין והרב אריאל), והחשד במניעים הפסולים העומדים מאחורי המעשה (הרב אבינר). הרבנים שתמכו במעשה במתכונת הזהירה שלנו, ושזכינו לברכתם ולעיזודם, היו הרב קלמנזון, הרב גלעד, הרב ביגמן והרב גיני. חלקם הרחיקו לכת אף מעבר לה.

